

શ્રી ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા (જન્મ : ઇ.સ.1901) સુરતના વતની છે. મુંબઈમાં તેઓ અભ્યાસકાળથી જ સારા અભિનેતા તરીકેની ખ્યાતિ પામેલા. આકાશવાણીનાં વિવિધ કેન્દ્ર પર સેવાઓ આપ્યા પછી તેઓ વડોદરામાં વસતા હતા. અનેક નાટકો લખીને અને એનું દિગ્દર્શન કરીને એમણે ગુજરાતમાં નાટકોની આબોહવા જન્માવી હતી. તેઓ આપણા ઉચ્ચ કોટિના નાટ્યવિદ્ હતા અને દેશ-પરદેશની રંગભૂમિના પ્રત્યક્ષ સંપર્કથી એમની એ વિશેની જાણકારી ઘણી વ્યાપક હતી. “આગગાડી”, “ધરાગુર્જરી” જેવાં સામાજિક અને ઐતિહાસિક લાંબાં નાટકો, “અખો”, “નર્મદ” જેવાં ચરિત્રાત્મક અને “દેડકાંની પાંચશેરી” જેવાં પ્રહસનો ઉપરાંત અનેક એકાંકી નાટકો અને બાળનાટકો આપીને એમણે આપણા નાટ્યસાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે. એમનાં નાટકોમાં વાતચીતના અનેક લહેકા સ્વાભાવિક રીતે ઊતરી આવે છે અને અભિનયક્ષમતા પણ એમાં ઘણી હોય છે. નાટ્યકાર ઉપરાંત “ઈલાકાવ્યો”ના કવિ તરીકે “બાંધ ગઠરિયાં” વગેરે આત્મકથાત્મક અને “સફર ગઠરિયાં” વગેરે વિદેશપ્રવાસનાં સંસ્મરણાત્મક પુસ્તકોના લેખક તરીકે પણ તેઓ સુખ્યાત છે. એમની ગદ્યશૈલી બોલચાલના લાક્ષણિક શબ્દપ્રયોગોથી જીવંત અને સ્ફૂર્તિલી લાગે છે. આપણા સુપ્રસિદ્ધ મધ્યકાલીન જ્ઞાની-કવિ અખાના જીવન વિશે જનસમાજમાં પ્રચલિત દંતકથાઓને વિષય બનાવીને લેખકે અખા વિશે ચરિત્ર-નાટક લખ્યું છે. એમાંથી અખાના જીવનના વળાંકરૂપ સંસારત્યાગના પ્રસંગને નિરૂપીને આ નાટ્ય-અંશમાં લેખકે અખાનું ઉદાત્ત વ્યક્તિત્વ ઉપસાવ્યું છે. અખાના ઉદ્ગારોમાં એના જાણીતા છપ્પાના ધ્વનિને ગૂંથી લેવામાં નાટકકારની સૂઝ પ્રગટ થાય છે. પાત્રોચિત ભાષાવાળા આકર્ષક સંવાદો અને પ્રસંગોની કુશળતાભરી ગૂંથણીથી આ ચરિત્ર-નાટક આસ્વાદ્ય બન્યું છે.

(અખા સોનીનું ઘર : દેસાઈની પોળ, અમદાવાદ, અખો એકધ્યાનથી એરણ પર કંઠી ઘડી રહ્યો છે.)

અખો : (એકલો ગણગણે છે.)

ક્યા માંગું, મૈં ક્યા માંગું:

ઐસી ટૂંકી સી જિંદગી મૈં ક્યા માંગું ? (એક ધરાક આવે છે)

ધરાક : આ આટલા બધા ધ્યાનથી કોની કંઠી ઘડી રહ્યા છો ?

અખો : અહો ! આવો, આવો, લાલદાસ શેઠ ! તમે ક્યારે આવ્યા ?

લાલદાસ : ધ્યાન ક્યાં છે તમારું ? કંઈ ખૂબ કાળજીથી કંઠી ઘડી રહ્યા છો ને ? કોની છે ?

અખો : ધરાકની નથી, શેઠ !

લાલદાસ : એ તો હોય જ ને ! નહિ તો આટલા બધા ધ્યાનથી ઘડો ખરા ? તમારા માટે બનાવો છો, એમ ? ટંકશાળમાં કંઈ હાથ પડ્યો લાગે છે !

અખો : અરે, એ શું બોલ્યા ? કોઈ સાંભળશે તોય અમસ્તા આપણને બંનેને ગુનેગાર ગણશે.

લાલદાસ : ના રે, હું તો મશ્કરી કરું છું.

અખો : અરે, હા, શેઠ ! તમારા પેટમાં તો પાપ નથી, પણ આપણા લોક અદેખાઈમાં પૂરા છે. બાદશાહની ટંકશાળ - એટલે પ્રામાણિકપણું ને ચોકસાઈ ન હોય તો માર્યા જઈએ.

લાલદાસ : અરે હું ક્યાં જાણતો નથી ? ને તમને ન ઓળખું ? નહિ તો તમારે બારણે આવુંયે ખરો ?

અખો : એ ખરું. પણ શેઠ ! આજે તો જ્યાં જુઓ ત્યાં ચાડી, યુગલી, નિંદા, પ્રપંચનો પાર નથી.

લાલદાસ : ખરું છે ભાઈ, ખરું છે. આજે કોઈની ચડતી કોઈથી દેખી ખમાતી નથી. લોકોને શું ? પણ કહો તો ખરા કે આ કોની છે ?

અખો : આ તો અમારા પાડોશમાં જમનાબેન છે ને, એમની કંઠી છે. આ લ્યો, તમારાથી કંઈ છાનું છે ? મૂળ વાત એમ જે

એના ત્રણસો રૂપિયા મને સોંપી મૂક્યા હતા. એ બાઈમાણસ એટલે કોણ સાચવે ? બે-ત્રણ વર્ષથી મારે ત્યાં જ પડી રહ્યા હતા. હવે એમને કંઠી પહેરવાનો વિચાર થયો તે આ ઘડી આપી. આજનો એમનો વાયદો તે કદાચને હમણાં જ ડોકિયું કરશે. આ સાફ કરવાની જ વાર છે. લ્યો જુઓ ને, કેવી છે ?

લાલદાસ : (જોતા-જોતા) કંઠી તો અખાભાઈ, ઘણી જ સુંદર, આપીકી ગણી બનાવેલી એટલે પછી પૂછવું જ શું ? આશરે કેટલા તોલાની હશે ?

અખો : એ તો હવે તમે જ કહો ને !

લાલદાસ : અરે, એ કંઈ અમારાં કામ ! આ તો તમે ત્રણસો રૂપિયા કહ્યા એટલે પૂછ્યું.

અખો : (હસતાં) કેમ ?

લાલદાસ : વધારેની લાગે છે, એટલે પૂછ્યું. માલ બનાવી ન જાણીએ પણ આશરે કિંમતની તો સમજ પડે કની ?

અખો : તમારું ધારવું બરાબર છે.

લાલદાસ : હજી મજૂરી તો હું ગણતો નથી, તોયે ચારસો-સાડીચારસોનું તો સોનું જ થાય. કેમ ખરું ને ?

(જમના આવે છે.)

જમના : કેમ અખાભાઈ, કંઠી તૈયાર થઈ કે ? આજે તો મારે પહેરવી જ છે.

અખો : આ હમણાં જ તમને સંભાર્યા હતાં. આ રહી. છે તો તૈયાર, પણ જરા સાફ કરી આપું એટલી વાર છે.

જમના : કેટલી વાર લાગશે હજી ?

અખો : અરે વાર શાની ?

જમના : ના, ના. પછી સાફ કરજો. હમણાં તો હું પહેરી જ જાઉં છું. મારે હમણાં બહાર જવું છે.

લાલદાસ : જમનાબેન ! તમે નસીબદાર છો ખરાં હં !

જમના : કેમ ?

અખો : કંઈ નહિ, એ તો શેઠને કંઠી ઘણી ગમી ગઈ તેથી કહે છે. તમને કેવી લાગી ?

જમના : અરે, કંઠી તો સરસ - બહુ સરસ બનાવી છે હોં ! વાહ ! પહેરી જ જઉં છું. પછી સાફ કરી આપશો ને ?

અખો : અરે, પણ મેં ના ક્યારે કહી છે ? લાવજો ને. ગમી એટલે બસ. આ ત્રણ દિવસથી મેં બીજું કશું હાથ પર લીધું જ નથી. આ શેઠનું ઘડવાનું પણ એમ જ રહ્યું છે ને !

જમના : ચાલો જઉં છું. પછી આવીશ.

અખો : પણ આવડી ધાડ શી ? આવ્યાં શું ને ચાલ્યાં શું ?

જમના : જરા ઉતાવળે જવું છે, પછીથી આવીશ હું જઉં છું, અખાભાઈ !

અખો : વારુ ! આવજો જમનાબેન !

(જમના જાય છે.)

લાલદાસ : ચાલો, હવે મારાં કડાં લો.

અખો : શેઠ, મારે આ સગીબેન કરતાં પણ વધારે છે ! અને એનો પણ મારા પર બહુ ભાવ, હોં !

લાલદાસ : ભાઈ, લેણાદેણીની વાત છે. હવે અમારાં કડાં ક્યારે આપશો ?

અખો : અરે હાં, જુઓની આજે ક્યો વાર ?

લાલદાસ : મંગળવાર.

અખો : બસ તો -

(- બહારથી અવાજ)

અવાજ : એ અખેદાસ સોની કા ઘર કિંધર હય ?

અખો : એ ઈંધર ભાઈ, ઈંધર! આવો. કંઈ બાદશાહી ફરમાન લાગે છે.

(બાદશાહના બે સિપાઈઓ દાખલ થાય છે.)

એક સિપાઈ : ટંકશાલ કે અમલદાર રહીઆદાસ સોની કુટુંબ કા અખેદાસ કો બાદશાહ સલામત કા ફરમાન હય.

અખો : પણ છે શું ?

સિપાઈ : યે ખરીતા હય - પઢો.

(કાગળ ધરે છે)

અખો : (ખરીતો લેતાં) પણ ખાંસાહેબ, કંઈ કારણ તો કહેશો ને ?

સિપાઈ : વો સબ ઈસ મેં લિખા હય.

અખો : લ્યો શેઠ, વાંચો, તમે તો હોશિયાર છો.

લાલદાસ : (મહામહેનતે વાંચે છે.) દેસાઈ કી ખિડકી મેં રહનેવાલે સોની અક્ષયદાસ ને ટંકશાલ મેં સોનાચાંદી કે સિક્કે મેં દૂસરી ગલત ધાતુ મિલાયા હય વૈસા ઉસકે ઉપર આરોપ હય. ઈસ લિયે બાદશાહ સલામત કી સૂબેદારી કચેરી મેં અભી હાજર હોને કા ફરમાન હય.

અખો : મારા પર આરોપ? ખાંસાહેબ, કંઈક ભૂલ થાય છે.

સિપાઈ : વો સબ કચેરી મેં કહના. ચલો અબી, દેરી મત કરો.

લાલદાસ : ખાંસાહેબ ! અખેદાસ કદી એવું કરે એ મનાય જ નહિ.

સિપાઈ : વો હમ ના જાને. એ ફરમાન બરાબર ઉન્હે અભી આના હી પડેગા.

લાલદાસ : ભાઈ ! કંઈ બાદશાહના ફરમાનને ના પાડવાની હતી ? જઈ આવોની એટલે ખબર પડશે.

અખો : હાસ્તો, કંઈ છૂટકો છે ? જોયું ને ? ખબર નથી. પણ આપણે શી ચંતા ! જેના દિલમાં મેલ એને ડંખ. ચાલો ખાંસાહેબ, જરી અંગરખો-પાઘડી પહેરી લઉં.

(અખો અંદર જાય છે.)

લાલદાસ : ખાંસાહેબ ! આ શી ભાંજગડ છે ? અખેદાસ કદી એવું કરે નહિ. બચારો ભગવાનનો માણસ-નેક માણસ.

એક સિપાઈ : ક્યા માલૂમ ? કચેરી મેં કુછ ખટપટ ચાલતી હય. કિસીને કુછ ધોકા દે દિયા હોગા.

લાલદાસ : એમ જ હશે. આ તો એનો કંઈ દિવસ જ વાંકો. બાકી એના પર આવું આળ ?

એક સિપાઈ : ટંકશાલ કે અમલદાર પર સબ કી નજર રહતી હય.

(અખો અંદરથી આવે છે.)

અખો : ચલો ખાંસાહેબ ! તમે, ભાઈ, બેસજો, હું હમણાં જ પાછો આવીશ - ઘણું કરીને તો.

(સિપાઈઓ સાથે એ પણ જાય છે.)

લાલદાસ : શો કળજગ આવ્યો છે ? અખાભાઈ જેવા પર આળ ! આવો નિખાલસ માણસ, પ્રામાણિક માણસ, કોઈની સાથે ખટપટ નહિ. વાત નહિ. ખરેખર ! કળજુગના માયાવી બંધનમાં જગત ઘેરાતું જાય છે. એ તો જે થાય તે જોયા કરવાનું. પણ અખાભાઈને કંઈ આંચ નહિ આવે.

* * *

(જમના આવે છે.)

જમના : કેમ અખેભાઈ નથી ?

લાલદાસ : ના, કચેરીમાં ગયા છે.

જમના : કચેરીમાં ? ત્યાં કેમ ?

લાલદાસ : એમના પર સોના-ચાંદીમાં હલકી ધાતુ ભેળવવાનો આરોપ મુકાયો છે, તે બાદશાહના સિપાઈ આવીને લઈ ગયા.

જમના : હાય હાય ! અખેભાઈ પર એવો આરોપ ? શું કહો છો ?

લાલદાસ : ખરું કહું છું. કોઈ અદેખાનું કારસ્તાન લાગે છે.

જમના : ઓ પ્રભુ ! શું થશે હવે ?

લાલદાસ : સિપાઈઓ કહેતા હતા કે કોઈની કાનભંભેરણી છે એટલે છૂટીને જ આવશે. હવે તમે અહીં બેસો તો હું દરબારમાં જતો આવું. મને પણ ચિંતા થાય છે.

જમના : હા હા. હું અહીં બેઠી છું. તમે જલદી જાઓ. ને કંઈ ખબર પડે કે તરત મને કહી જજો. અખેભાઈને કંઈ થાય નહિ એ જોજો, હં !

(લાલદાસ જાય છે.)

જમના : અરેરે ! આ મારા જ પાપનું ફળ તો નહિ હોય ? મનેયે શી બુદ્ધિ સૂઝી ? એનો મારા પર કેટલો ભાવ ! કેટલું હેત ! મારા એની પાસે મૂકેલા ત્રણસો રૂપિયા એના પર મેં અવિશ્વાસ આણી આ કંઠીને બહાને એ લઈ લેવાનો મનસુબો કર્યો. એણે બિચારાએ કેટલી હોંશથી આ કંઠી કરી આપી ! કીધી તો કીધી. પણ એમાં ગાંઠના સો રૂપિયા ઉમેર્યા. એણે એટલું કર્યું ત્યારે મેં મૂર્ખાઈએ એમાં અણવિશ્વાસ આણી કંઠીની ચોકસીને ત્યાં કિંમત કરાવી. અરેરે ! મને એ શું સૂઝ્યું ? એનો મારે માટે કેટલો નિઃસ્વાર્થ ભાવ ! એનો મેં આવો બદલો વાળ્યો ? મારું જ પાપ એને નહિ નડ્યું હોય ? અપરાધ મારો ને ગુનેગાર એ. આ તો ચોર કોટવાળને દંડે એવું થયું. ઓ ભગવાન ! એ જાણશે ત્યારે એને કેટલું લાગશે ? મેં આ શું કીધું ?

* * *

(અખો આવે છે)

અખો : કંઈ ચિંતા ન કર, કંઈ નથી. જમનાબેન ! હું નિર્દોષ ઠર્યો છું.

જમના : (સફાળી) અખેભાઈ ! અખેભાઈ ! આવ્યા તમે ? આવ્યા તમે ?

અખો : હા, ઈશ્વરે લાજ રાખી લીધી છે. કોઈએ સૂબેદારને જૂઠું ભંભેર્યું હતું.

જમના : ચાલો, સારું થયું ! (અચકાતાં) સત્યનો અંતે જય જ થાય છે.

અખો : હા, પણ જગતનાં પાખંડોનો પણ પાર નથી હોતો. આવાં જૂઠાણાંથી શો ફાયદો થતો હશે ?

જમના : તમારા પેલા ઘરાક તમને મળ્યા ? એ તમને જોવા જ દરબારમાં ગયા છે.

અખો : હા, એ મને રસ્તે મળ્યા. હમણાં આવે છે પાછા. કેમ કંઠી લાવ્યાં છો ? લાવો સાફ કરી આપું.

જમના : ના, ના. હવે સાફ કર્યા વગર ચાલશે.

અખો : અરે, સાફ કર્યા વિના ચાલે ? ચળક જ નહિ આવે, લાવો.

જમના : લ્યો ને... ને અખાભાઈ ! (કંઠી આપતાં) આ કાપ છે તે પણ જરા સમો કરી આપો ને !

અખો : આ શેનો કાપ છે ?

જમના : અરે, એ તો અમસ્તો... ઉંદર-બુંદર... ના ના, જાણે કેમ એ કાપ પડ્યો, પણ બરાબર થશે ને ?

અખો : જમનાબેન ! શી વાત કરો છો ? આટલી વારમાં અને ઉંદરનો કાપ ? મને ખરું કહો.

જમના : એ જાણીને શું કામ છે ? તમે સમો નહિ કરી આપો ?

અખો : દસ વાર સમો કરી આપીશ. ક્યારે ના કહી છે ? પણ મારે એ કાપ વિશે જાણવું છે.

જમના : તો હું નથી કહેવાની ત્યારે.

અખો : બેન યાદ છે ? તમે મારાં ધર્મભગિની થાઓ. મારાથી આજે છુપાવો છોને ? મને જ નથી કહેવું ? આજે મારાથી આટલી જુદાઈ રાખવા માંડી એમ જ ને ?

જમના : ભાઈ ! ઓછું આજવાની જરાયે જરૂર નથી. એ કહેવામાં કંઈ લાભ નથી, એટલે નથી કહેતી.

અખો : લાભ કે ગેરલાભ ! જે હશે તે વેઠવા હું તૈયાર છું. મને તમારા ભાઈ તરીકે ઓળખાતાં હો, તો કહો.

જમના : ભાઈ ! સત્તર વાર ભાઈ ! જન્મોજન્મ મળજો મને તમારા જેવો ભાઈ ! (ઓવારણાં લે છે.) મને માફ કરો, અખેભાઈ ! પણ મેં મૂર્ખાઈ ભૂલ કરી છે.

(રડે છે.)

અખો : હોય, ભૂલ તો કોણ નથી કરતું ? જે હોય તે જમનાબેન ! એવું તે શું છે ? મને જરૂર કહો.

જમના : ભાઈ ! શું કહ્યું ! મેં તારામાં અવિશ્વાસ આણ્યો અને આ કંઠી ચોકસી પાસે કિંમત કરાવવા લઈ ગઈ ! ત્યાં ચોકસીએ મૂકેલો આ કાપ છે. મને માફ કર. ભાઈ ! તારી નિઃસ્વાર્થ લાગણીનો આ બદલો ! અરેરે, મને એટલો પસ્તાવો થાય છે ! મને કોકે ભંભેરી. સત્યાનાશ જાય એ ભંભેરનારનું ! અખેભાઈ ! અખેભાઈ !

(રડે છે.)

અખો : (બે-ત્રણ ઘણ પછી) બેન, રડ નહિ. હમણાં આ તને બરાબર કરી આપું છું. અને બીજું પણ કંઈ જોઈતું - કરતું હોય તો આપું. કંઈ નહિ. એમાં તારો દોષ છે જ નહિ. આ જગતની માયા જ એવી છે. પાખંડથી ભરેલી આ દુનિયામાં આપણે પામરમાત્ર, ઘણીયે વાર એમ ભરમાઈએ છીએ. હશે. મારા મનમાં કંઈ જ નથી. આ ઘર તારું ગણીને વાપરજે. એ તો મારા પરની આળઘડી આવીને ચાલી ગઈ.

જમના : અખાભાઈ ! આવું ફરીથી નહિ કરું, હોં ! હું શું મોં બતાવી રહી છું તને ! તારા મનમાં કાંઈ નહિ રાખે ને ? હું જાઉં છું.

અખો : (વિચારમાં લીન) કંઈ આછું ના આણતી, જમના ! આવજે હં !

(જમના જાય છે)

માટીના માળખામાં આટલો બધો પ્રપંચ, એમ ? માનવમાત્રને માયાનાં બંધન છે, એમ ? મારી બેન જેવી આ બેન, જેને મેં બેન કરતાં પણ અધિક ગણી એને પણ મારામાં વિશ્વાસ નહિ ? પાંચ-પાંચ વર્ષ આટલી નિમકહલાલ સેવા બજાવી તોયે સૂબેદારના મનમાં મારે માટે અવિશ્વાસ આવ્યો ! હેં.... હો... ! માનવજીવન કેટલું સડેલું છે ! માયાનાં આવરણ કેવાં લાલ-પીળાં દેખાડે છે !

જગતના આદિકાળથી જન્મેલી ઓ માયાનટી ! ખરેખર, તારાં અટપટાં આવરણોમાં સઘળાં ગુલામ છે. તારી ઈન્દ્રજાળ-વિદ્યા, તારા તરેહવાર વેષરંગ, તારી ચિત્રવિચિત્ર પ્રપંચલીલા, તારી કૂવા પરના ચક્કર જેવી ગતિ, તારું ચંચળ ચાતુર્ય, એ સર્વ વડે તું માનવજાતને મર્કટ માફક નચવી રહી છે ! સોનું ઘડ્યું ત્યારે આ આળ આવ્યાં ને ! - મારે નથી કરવો એ ધંધો, આ સાણસી, ચીપિયો, ભૂંગળી બધું લાવ નાખું કૂવામાં કે થાય નિરાંત.

(...ઘરાક આવે છે)

લાલદાસ : અખેભાઈ !

અખો : આવો શેઠ ! કેમ, કંઈ બહુ રોકાણ ?

લાલદાસ : નાકે એક ભજનમંડળી આવી હતી ત્યાં જરા સાંભળવા ઊભો રહ્યો.

અખો : ઠીક ઠીક. લ્યો, આ તમારાં કડાં, ક્યાંક બીજે કરાવી લેજો, લ્યો તોળી લો તમારું સોનું.

શેઠ ! સોનીનો ધંધો હવે નહિ કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. બહુ રળ્યા. બહુ કમાયા, બહુ આપણું ગણ્યું. બધાં વલખાં છે... આ બધાં ફાંફાં છે.

(અખો આંટા મારતો જાય છે.)

લાલદાસ : પણ અખેદાસ ! આ શું કરો છો ? જરા બેસીને વાત તો કરો ! અકળવકળ કેમ ફરો છો ?

અખો : “આ મહા વલગણી માયા પાપણી, જેમ સેવીએ તેમ ડસે સાપણી:

રંગદંગ માયામાં ઘણાં, સૌ કોઈ સેવક છે માયા તણા.

સર્વ મંત્ર ઔષધ ઉપચાર, જાગ્યો હવે હું, ટળ્યો સંસાર.”

લ્યો આ - લાલદાસ શેઠ ! મારા તમે અસલ ઘરાક ને સ્નેહી સજજન છો. આટલું સુપરત કરું છું : આ ટીપ, ને આ ઘરેણાં. ટીપ ન ઊકલે તો પડખેથી બોલાવજો વિદ્યાધરને. એ ભણેલ છે. એણે આ લખેલ છે, સૌ સૌનું સોંપી દેજો. શેઠજી, મને તમારા ઉપર હજી વિશ્વાસ છે.

લાલદાસ : પણ આનો કંઈ અરથ ? અખેદાસ, ગાંડા થઈ ગયા છો કે શું ?

અખો : અને શેઠજી ! આ ઘર, માલમિલકત જે કાંઈ આમાંથી નીકળે તેની વ્યવસ્થા તમારે શિરે, ગમે તો બધું જમનાબેનને આપજો.

લાલદાસ : અખેદાસ ! અખેદાસ !

અખો : હવે અખેદાસ ઈશ્વરરૂપી જહાજે ચડ્યો.

(અખો અંદર જાય છે.)

(દૂરથી એક ભજનમંડળી ગાતી-ગાતી આવતી સંભળાય છે.

‘વૈષ્ણવજન....’ ની ધૂન સંભળાવા માંડે છે)

અખો : (બહાર આવી) શેઠ ! અહીંથી ઊઠ્યા છો તો ઈશ્વરના સોગન. તમે જમનાબેનને પણ હમણાં કશું કહેશો નહિ.

(ભજનમંડળીનો અવાજ સ્પષ્ટ રીતે આવે છે, તે બંને સાંભળી રહે છે.)

અખો : (મોટેથી) લાલદાસ શેઠ ! જય જય !

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ

(સહુ અવાજ ભેળો ગાતો-ગાતો અખો ચાલ્યો જાય છે.)

(‘અખો, વરવહુ અને બીજાં નાટકો’માંથી)

શબ્દસમજૂતી

ટંકશાળ ચલણી સિક્કા પાડવાનું કારખાનું આપીકી પોતાની તોલો ૧૦ ગ્રામથી સહેજ વધુ ફરમાન હુકમ ખરીતો સરકારી કાગળિયાંનો થેલો, (અહીં) સરકારી કાગળવાળું પરબીડિયું ધોકા ધોખો, દગો વાલમાંથી રતી એક ચણોટી જેટલું વજન તે રતી, ત્રણ ચણોટી જેટલું વજન તે વાલ, (અહીં) થોડામાંથી પણ થોડું એ અર્થમાં સૂબેદાર સિપાઈઓની નાની ટુકડીનો અમલદાર ઈન્દ્રજાળ વિદ્યા છેતરપિંડી કરનારી જાદુવિદ્યા કરસણી...ઉગાડે ખેડૂત મોલ પકવે સોનામખી સોનામુખી, એક વનસ્પતિ ઈશ્વર...ચડ્યો સંસારરૂપી સાગર તરવા માટે ઈશ્વરરૂપી વહાણ પર ચડવું, એટલે કે ઈશ્વરભક્તિ વહાણ પર ચડવું, એટલે કે ઈશ્વરભક્તિ સ્વીકારવી તે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

(1) અખાએ જમનાને શા માટે કંઠી ઘડી આપી ?

(2) ટંકશાળના કામ અંગે અખા પર કયું આળ આવ્યું ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ટૂંકમાં ઉત્તર લખો.

(1) જમનાને અખા પર શો અવિશ્વાસ આવ્યો ?

(2) બાદશાહના ફરમાનથી કચેરીમાં જતી વખતે અખો શા માટે નિર્ભય છે ?

3. સવિસ્તર ઉત્તર લખો.

(1) અખો શા માટે સંસારત્યાગ કરે છે ? એની મનઃસ્થિતિ જણાવો.

(2) અખો અને જમનાનું ચરિત્ર ચિત્રણ કરો.

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. અખાના જીવન વિષે માહિતી એકત્ર કરીને અંક તૈયાર કરવો.
2. ચં.ચી.મહેતાનું ‘નર્મદ’ પ્રહસન મેળવીને વાંચો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

‘અખાનો સંસારત્યાગ’ ચરિત્ર-નાટક’ છે. દરેક પાત્રની પ્રકૃતિ, સ્વભાવ, રસ-રુચિ તેમજ બોલચાલની નિરાળી લઢણોને નાટ્યલેખકે કેવી આબાદ રીતે અભિવ્યક્ત કરી છે. તેની નોંધ કરો.

દા.ત. સિપાઈના સંવાદની ભાષા વાંચો :

“એક સિપાઈ : ટંકશાળ કે અમલદાર રહીઆદાસ સોની કુટુંબ કા અખેદાસ કો બાદશાહ સલામત કા ફરમાન હય.’

સિપાઈના સંવાદની, તેની બોલચાલની ભાષા, લઢણ અને એની સાથે સિપાઈના હાવભાવની કલ્પના પણ વાચક કરી શકે.

જ્યારે આ નાટક ભજવાય ત્યારે સિપાઈનો આંગિક અભિનય પણ ભાવ કે ભાષાની સબળ અભિવ્યક્તિ બને છે.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. જ્ઞાની કવિ અખાની વિકાસયાત્રાની ચર્ચા વર્ગમાં સવિસ્તર કરો.
2. અખાના છપ્પાના સંદર્ભમાં ‘અખાના સંસાર ત્યાગ’ની મૂલવણી કરો-ચર્ચા કરો.

